

20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi'de Mahkûmların Üretim Faaliyetleri

Zafer ATAR*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemiyle birlikte zindandan hapishaneye dönüşüm süreci başlamıştır. Bu bağlamda Tanzimat ve Sultan II.Abdülhamit dönemlerini, hapishanelerin kuruluş süreci olarak kabul edebiliriz. II. Meşrutiyet Dönemi ise hapishanelerin üzerinde en çok durulduğu dönemdir. Nitekim II. Meşrutiyet Dönemi'nde, hem hapishanelerin ıslah faaliyetlerine hız verilmiş, hem de hapishanedeki mahkûmların çalıştırılması konusu üzerinde titizlikle durulmuştur. Bu süreçte devletin merkez hapishanesi konumunda olan İstanbul Hapishanesi, Osmanlı hapishanelerinde yapılacak olan üretimin merkezi olarak kabul edilmiştir. Nitekim çok kısa bir süre içerisinde hapishanede gerekli imalathaneler kurularak, üretime geçilmiştir. Bu suretle hem mahkûmlar çalıştırılarak üretici haline getirilmiş hem de hapishaneler gelir elde etmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, hapishane, mahkûm, üretim, imalathane.*

Production Activities of Prison Inmates in the General Prisons of Istanbul in the early 20th century

ABSTRACT

A transformation from dungeon to house of correction started during the Tanzimat Reform Era in the Ottoman Empire. The Tanzimat Reform Era and the time of Sultan Abdulhamit can be seen as a period of construction for prisons in the context of this transformation. There was a rise in the importance given to prisons in the era of constitutional monarchy in particular when changes in prisons were carried out and prisoners began to do work. As Istanbul Prison was at the center of the Ottoman Empire, it was chosen as the center for these production activities. In order for production to start, workshops were opened. Two advantages were achieved by these production activities. One advantage was that these activities helped prisoners to work and produce something, and they also helped the government to earn income from prisons.

Keywords: *Ottoman Empire, Prison, Prisoner, Production, Workshop.*

Giriş

Hapis cezası her ne kadar suçluyu cezalandırırsa da, hapishane kurumunun asıl amacı mahkûmu ıslah etmektir. Suçluyu ıslah etmekte kullanılan başat metot ise mahkûmu çalıştırmaktır. 1596 yılında Hollanda'da açılan Amsterdam Hapishanesi dünyanın ilk hapishanesi olarak kabul edilir. Amsterdam Hapishanesi varlığını 1555 yılında Londra'da açılmış olan Bridewel Çalışma Evi'ne borçludur¹. Görüldüğü üzere modern

*Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: atarzafer@hotmail.com

¹ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1838-1908)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 33-34.

bir kurum olan hapishanenin kökeni bir çalışma evine dayanmaktadır. Nitekim Amsterdam Hapishanesi'nde mahkûmların ıslah edilmesi için iki yol benimsenmişti. Dini eğitim ve düzenli çalışma². Öyle ki Amsterdam Hapishanesi'nde suçluların yanı sıra meslek edinmeleri amacıyla ebeveynleri tarafından buraya gönderilmiş olan çocuklar dahi vardı³. Dolayısıyla hapishane kurumunun kuruluş felsefesi mahkûmların çalışma yöntemiyle terbiye edilmesi ve yararlı birer birey haline dönüştürülmesidir. Esasında zindan ile hapishaneyi ayıran en önemli farklardan biri budur. Hapishane, mahkûmları üretici hale getiriyor dolayısıyla yararlı bir bireye dönüştürmeye çalışıyordu⁴. Nitekim 1596 yılından sonra tasarlanan ve bir kısmı uygulamaya konan tüm hapishane sistemlerinin merkezinde mahkûmların çalıştırılması düşüncesi yatmaktadır⁵. Yine 1779 yılında Britanya hapishaneleri için hazırlanan ilk hapishane kanununun dikkat çekici maddelerinden biri mahkûmların zorunlu ve ağır bir çalışma temposu ile meşgul edilmesidir⁶.

Zindan'dan Hapishaneye Geçiş ve Mahkûmların Çalıştırılmasının Gündeme Gelmesi

Modern dünyanın kurumlarından biri olan hapishane, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının önemli parçalarından birisidir. Zira Tanzimat Dönemi ile birlikte artık "zindan"dan "hapishaneye" dönüşüm süreci başlamıştır. Bu süreç, bir anlamda hapishaneler hususunda da batı hukukunun Osmanlı Devleti'ne girdiğinin bir göstergesidir. Tanzimat Dönemi ile başlayan bu süreç Sultan Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde devam etmekle birlikte, dönemlerin siyasi ve sosyal yapısına göre farklılıklar göstermiştir. Adı geçen üç dönemden hapishanelerin en fazla önemsendiği ve üzerinde durulduğu süreç II. Meşrutiyet Dönemi olmuştur.

Sanayi Devrimi sonrası dünyada kutsanan "çalışma", modern zamanların kurumu olan hapishanenin adeta temelini yerleştirilmiştir. Hapishaneler, başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada bu temel üzerine inşa edilmiş olup, Osmanlı Devleti hapishaneleri ise pratikte bu temelden yoksundur. Zira son yıllarda Osmanlı hapishaneleri üzerine yapılan akademik çalışmalar, hapishanelerin kalabalık, bakımsız, hastalıkların kol gezdiği ve ihtiyaca cevap vermekten uzak olduklarını ortaya koymaktadır⁷. Bu şartlar altında, Osmanlı hapishanelerinde mahkûmların çalıştırılması

² Sulhi Dönmezer - Sahir Erman, *Naşari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, Cilt II, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s. 659

³ Yıldız, *agf.*, s. 34-35.

⁴ Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 12.

⁵ Kurtuluş Demirkol, "II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2012, s. 168.

⁶ Gültekin Yıldız, *Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 58-59

⁷ Bkz. Mümin Yıldıztaş, "Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İ.Ü. Sosyal Bilimler Ens.*, İstanbul 1997; *Hapishane Kitabı*, Editörler E. Gürsoy Naskali-H. Oytun Altun, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2005; E. Gürsoy Naskali-H. Oytun Altun, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Babil Yayınevi, İstanbul 2006; Hasan Şen, "The Transformation of the Politics of Punishment and the Birth of Prison in the Ottoman Empire (1845-1910)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Ens.*, İstanbul 2005; Saadet Tekin, "XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2 Güz, Manisa 2006, s. 65-77; Kent Fielding Schull, *Penal Institutions,* "Nation-state

ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi elbette çok zordu. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen, özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren hapishanelerdeki mahkûmların çalıştırılması hususu üzerinde önemle durulmuştur. Bu bağlamda devletin merkez hapishanesi konumunda olan İstanbul Hapishanesi başka bir deyişle Hapishane-i Umumi de, Osmanlı hapishanelerinde yapılacak olan üretimin merkezi olarak kabul edilmiştir. Çok kısa bir süre içerisinde Hapishane-i Umumi de imalathaneler tesis edilerek ve üretime geçilmiştir. Bu suretle hem mahkûmlar çalıştırılarak üretici haline getirilmiş hem de hapishaneler gelir elde etmeye başlamıştır.

Hapishane Nizamnamelerinde Mahkûmların Çalıştırılması Meselesi

Daha önce de belirttiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemiyle birlikte modern hapishanelerin kurulma süreci başlamıştır. Bu bağlamda XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, ilki 1865 ve diğeri 1880 yılında olmak üzere iki nizamname yayınlanmıştır. Yayınlanan her iki nizamnamede de mahkûmların çalıştırılmasını düzenleyen hükümler yer almıştır. 1865 yılında yayınlanan ilk nizamnamenin V. faslını oluşturan 20. ve 25. maddeler arasındaki hükümler mahkûmların çalışma şartlarına dairdir. Bu hükümlere göre, mahkûmların hapishanede üretime başlayabilecekleri mekânlar oluşturuluncaya kadar, şimdilik çalışmaların koşullarda yaptırılması öngörülmektedir. Koşullarda gerçekleştirilecek bu zorunlu çalışmanın süresi, kışları günde 6 saat, yazları ise 8 saat olarak belirlenmiştir. Mahkûmlar arasında bir sanatı olanlar bunu icra edecek, elinden belirli bir iş gelmeyenler ise “mâhir usta vasıtasıyla” sanat öğreneceklerdir. Hapishane içinde mahkûmları çalıştırmının doğuracağı güvenlik riskine karşılık, icra edilecek sanatların ne olacağına müdür ile müdür muavini karar verecek, kesici aletleri gerektirecek işlerden uzak durulmasına dikkat edilecektir. Günlük çalışma bitip ‘paydos vakti’ geldiğinde, mahkûmlara verilen alet ve eşyalar gardiyanlar tarafından toplanıp dolaplarına konacaktır. Mahkûmların çalıştırılması neticesinde hak ettikleri ücretler müdür tarafından toplanacak, masraflar düşüldükten sonra geri kalan üç hisseye ayrılıp biri mahkûmların daimi masraflarına karşılık hükümete, ikincisi mahkûmların kendilerine verilecek, üçüncü hisse ise yine mahkûmların tahliyelerinde kendilerine verilmek üzere idarede toplanacaktır⁸.

Mahkûmların çalıştırılmasına dair yukarıda özetle yer verdiğimiz hükümleri içeren ilk hapishane nizamnamesi yayınlanmadan yirmi beş yıl evvel, 1840 yılında İstanbul'daki Tersane-i Amire Zindanı'nı ziyaret eden İngiliz iktisatçı Senior, adı geçen zindan da mahkûmların hiç çalışmadıklarını gözlemlemiş ve mahkûmların bu rahatlığından dolayı onları özgür olarak nitelendirmiştir⁹. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken husus Tersane-i Amire bir hapishane değil zindandır. Hâlbuki ilk hapishane nizamnamesinden yaklaşık altı yıl sonra Osmanlı'nın ilk hapishanesi olarak nitelendirebileceğimiz İstanbul'daki Hapishane-i Umumi'de küçük çaplı da olsa

Construction, and Modernity in the Late Ottoman Empire (1908-1919)”, *University of California*, Los Angeles 2007; Saadet Tekin, “Dr. Polliç Bey’in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayet Hapishanelerine Genel Bir Bakış”, *OTAM*, Sayı 24, Ankara 2010, s. 205- 222; Zafer Atar, “20.Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Manisa 2011, s.87-101.

⁷ Yıldız, *a.g.e.*, s. 253-256.

⁸ Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 7.

bir üretim vardır. 1865 Nizamnamesi'nde öngörüldüğü gibi meslek erbabı olan suçlulara mesleklerini icra etmeleri için gerekli olan aletler tedarik edilmiş ve bu mahkûmlar kendileri için ayrılmış özel bölümlerde ilk üretimi gerçekleştirmişlerdir. Üretimin sonunda ortaya çıkan ürünler dışarıya çıkarılarak satılmış ve elde edilen gelir, mahkûmlar tahliye edildikten sonra kendilerine verilmek amacıyla muhafaza altına alınmıştır¹⁰. Nizamnameye göre mahkûmların çalışması zorunludur. Ancak pratikte bu gerçekleşmemiştir. Nitekim ilk üretimin gerçekleştiği Hapishane-i Umumi'de sadece meslek sahibi olanlar çalışmıştır. Diğer taraftan bu çalışma, henüz bir atölye seviyesinde olmayıp sadece ufak çaplı el emeğine dayalıdır.

1880 yılında yürürlüğe giren Hapishane ve Tevkifhane İdaresine Dair Nizamname Lâyihası'nın ise, 17-18 ve 69-72. maddeleri mahkûmların çalıştırılmalarına dairdir¹¹. Bu nizamnamede de mahkûmların çalışması zorunlu idi. Öyle ki çalışmayan mahkûmlar 24 saatten bir haftaya kadar teneffüs yani temiz hava almaya çıkarılmama cezasına çarptırılacaktı. Yalnız bu çalışma zorunluluğu kendi işlerini karşılayabilen mahkûmlar için geçerli değildi. Çalışan mahkûmların elde ettikleri gelirin yarısı devletin onlara yaptığı masrafın karşılığı olarak kesilecek, diğer yarısı ise icap ettiği vakit kendilerine teslim edilmek üzere hapishane yönetimi tarafından muhafaza edilecekti¹². Görüldüğü üzere Hapishane-i Umumi'de yapılan ilk üretim faaliyetleri 1871 yılında gerçekleşmesine rağmen elde edilen gelir 1865 değil 1880 Nizamnamesi'nin belirttiği şekilde paylaştırılmıştır.

1880 Nizamnamesi, yayınlandığı tarihten itibaren 1930'lu yıllara kadar üzerinde yapılan birkaç küçük değişiklikte yürürlükte kalmıştır¹³. Dolayısıyla bu nizamnamenin, II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında İttihat ve Terakki yönetiminin, hapishane politikalarına kaynaklık ettiğini ifade edebiliriz.

Hapishane-i Umumi İmalathaneleri ve Üretim

Osmanlı İmparatorluğu'nda hapishane atölyelerinin kurulması ve profesyonel anlamda mahkûmların çalıştırılması ilk defa II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve Hapishane-i Umumi'de gerçekleşmiştir¹⁴. Kısa süre içerisinde hapishanede, marangozhane, terzihane, kundurahane, süpürgehane atölyeleri tesis edilmiş¹⁵, ayrıca boncuk imalatına da başlanmıştır¹⁶. Bu atölyelerde imalata başlanması hapishaneye maddi katkı sağladığı gibi mahkûmların ruh haline ve hapishane asayişine de olumlu olarak yansımıştır. Durumdan çok memnun olan Dâhiliye Nezareti 20 Ağustos 1911 tarihinde ülke genelindeki diğer hapishanelere çektiği telgraflarla, üretimi tüm İmparatorluk hapishanelerine yaymaya çalışmıştır¹⁷.

9 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, Hazırlayan: Nuri Sağlam, İstanbul, s. 38

11 Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı", *Hapishane Kitabı*, Editörler E. Gürsoy Naskali-H. Oytun Altun, İstanbul 2005, s. 179.

12 Gönen, *agm.*, s.179; Yıldız, *a.g.e.*, s.388.

13 Yıldız, *a.g.e.*, s. 382.

14 Demirkol, *a.g.t.*, s. 168.

15 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA. kısaltmasıyla verilecektir). BOA. DH.MB.HPS. 17/50. Lef: 5.

16 BOA. DH.MB.HPS. 17/50. Lef: 17.

17 BOA. DH.MB.HPS. 143/44; Şen, *a.g.e.*, s.58; Demirkol, *a.g.t.*, s.170.

Hapishane-i Umumi'de yapılan üretim Dâhiliye Nezareti'nin deyimiyle mükemmele yakın bir durumdaydı. Öyle ki yukarıdaki telgraftan sadece bir ay sonra 1911'in Eylül ayında Dâhiliye Nezareti, Sadaret makamından devletin tüm resmi kurumlarının terzilik, kunduracılık ve marangozluk ile ilgili ihtiyaçlarını Hapishane-i Umumi'de yapılan üretimden karşılamaları için resmi bir duyuru yapmasını istemiştir. Nezaret bu suretle, hapishanedeki sanayi faaliyetlerinin daha da gelişeceğini ve devletin de bu üretimden gelir elde edeceğini belirtmiştir¹⁸.

Nitekim 4 Eylül 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden tüm merkez dairelere yapılan duyuruda, Hapishane-i Umumi'de ihdas edilen imalathanede marangozluk, terzilik ve kunduracılık sanatlarının rağbet gördüğü buradan elde edilen gelirin yarısının hazineye ait olduğu ayrıca bu şekilde yerli sanayinin de teşvik edildiği bildirilmiştir¹⁹. Esasında bu duyuru yapılmadan evvel, zaten Hapishane-i Umumi diğer devlet dairelerinden bir takım siparişler almış ve siparişleri üretip zamanında teslim etmişti. Resmi dairelerden geri dönüşler çok olumlu idi. Bu durumdan cesaret alan hapishane müdürü, mekteplerin ve diğer kurumların eğer böyle bir ihtiyaçları olursa siparişe göre üretim yapabilecekleri taahhüdünde bulunmuştur²⁰. Bu taahhüttün sonucu olarak gerekli duyurular 1911 yılı itibarıyla tüm resmi dairelere yapılmaya başlanmıştır. Hapishaneler Müdüriyeti'nin 5 Ekim 1911 tarihinde Bahriye Nezareti'ne gönderdiği yazı bu duruma verebilecek örneklerden sadece bir tanesidir. İlgili yazıyla müdüriyet, Bahriye Nezareti'nin başta ayakkabı olmak üzere, elbise ve marangozluk sanatına dayalı ürünlerde ihtiyaç duyduğu alımlar için hem gazete ilanına çıkmasını hem de Hapishaneler Müdüriyeti'ne bildirmesini istemiştir²¹. Buradan da anlaşıldığı üzere hapishane idaresi, diğer devlet kurumlarından sipariş alma gayreti içerisindeydi. Aşağıdaki tablo da, hapishane kundurhanesinin 1912 yılı Mart, Nisan, Mayıs ve Aralık aylarında gerçekleştirdiği üretime dair verilere yer verilmiştir²².

¹⁸ BOA. DH.MB.HPS. 143/40.

¹⁹ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 2.

²⁰ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 3.

²¹ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 4.

²² BOA. DH.MB.HPS. 50/10. Lef: 5,13,15,17.

Hapishane-i Umumi Kundurahane Atölyesinin Üretim Faaliyetleri

Mart 1912			Nisan 1912			Mayıs 1912			Aralık 1912		
Çeşit	Adet	Kuruş	Çeşit	Adet	Kuruş	Çeşit	Adet	Kuruş	Çeşit	Adet	Kuruş
Potin		2	Potin	0	80	Potin	2	56	Potin		20
Potin		5	Panduflla		0	Panduflla	0	0	Tamir		20
Potin		2	Tamir	0	0	Tamir		5	Yarım alt		7
Potin		5	Yemeni		0	Asker Potini	0	20	Yarım alt		5
Potin	0	30	İskarpın		4				Potin		15
Potin		8	Terlik		4				Yarım alt		12
Tamir		2							Yarım alt		6
Potin		0							Kaloş		40
Tamir		2							Potin		14
Panduflla	4	8									
Yekûn	33	304	Yekûn	85	908	Yekûn	64	411	Yekûn	12	139

Hapishane bünyesinde tesis edilen marangozhane, terzihane ve kundurahane dışında, ciddi anlamda üretim yapılan bir diğer atölye ise süpürgehaneydi. Süpürgehane'de üretilen çalı süpürgelerine rağbet oldukça fazlaydı. Nitekim Evkaf-ı Hümayun Levazım Dairesi'nin açtığı ihale sonucunda İstanbul Hapishanesi'nde üretilen 3.000 adet çalı süpürgesi adı geçen daireye zamanında teslim edilmişti. Fakat söz konusu çalı süpürgesi olunca asıl alıcı belediye idi. Nitekim bunun farkında olan İstanbul Hapishanesi yönetimi, belediyeye gerekli müracaatı yapmıştı. Kadıköy ve Hasköy belediyelerinden gelen memurlar süpürgeleri denemişlerdi. Süpürgelerde sorun olmadığı gibi fiyatları piyasadan daha ucuzdu. Buna rağmen belediye yetkilileri hapishane yönetimiyle bir daha iletişime geçmemişlerdir. İstanbul Hapishanesi Müdüriyeti ise durumu 12 Eylül 1911 tarihinde Hapishaneler İdaresi Umumi Müdüriyeti'ne bildirmiştir. Yazıda belediyeyi zan altında bırakan sitemli bir cümle de kullanılarak “*külfet menfaate tercib mi ediliyor*” denilmiş ve Hapishaneler İdaresi Umumi Müdüriyeti'nden bir kez daha girişimde bulunulması istenmiştir²³. Sadece bir gün sonra durum belediyeye bildirilmişti. Süpürgelerin dışarıdan ya da başka bir deyişle piyasadan daha ucuza verileceği tekrar edilmiş, bu durumun daha önce belediyeden gelen memurlara da söylendiği vurgulandıktan sonra geri dönüş olmadığı belirtilmişti²⁴. Ancak tüm girişimlere rağmen 1911 ve 1912 yıllarında belediyeden konuya ilişkin herhangi bir cevap alınamamıştır. Buna karşılık 1915 yılında İstanbul Belediyesi'nden 80.000 adet süpürge siparişi alınmıştır. Aşağıdaki tabloda ise, Hapishane-i Umumi'de 1912 yılının Ocak, Mart, Nisan ve Mayıs aylarına ait süpürge imalat adetleri ve elde edilen gelirlerine yer verilmiştir²⁵.

²³ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 6.

²⁴ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 5.

²⁵ BOA. DH.MB.HPS. 50/10. Lef: 7,13,15,17.

Hapishane-i Umumi Süpürge Atölyesinin Üretim Faaliyetleri

Ocak 1912			Mart 1912			Nisan 1912			Mayıs 1912		
Çeşit	Adet	Kuruş	Çeşit	Adet	Kuruş	Çeşit	Adet	Kuruş	Çeşit	Adet	Kuruş
Süpürge	100	30	Süpürge	50	6	Süpürge	50	18	Süpürge	300	52
Süpürge	150	2610	Süpürge	500	125	Süpürge	50	6	Süpürge	400	80
						Süpürge	500	100			
Yekûn	250	2640	Yekûn	550	131	Yekûn	600	124	Yekûn	700	132

Balkan Savaşlarının devam ettiği 1913 yılında da, bahsi geçen atölyelerde üretim faaliyetleri olağanca hızıyla devam etmekteydi. Nitekim bu dönemde de Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nin, diğer devlet kurumlarından sipariş alma gayreti içerisinde olduğunu görmekteyiz. Nitekim 24 Mart 1913 tarihinde müdüriyet, Sadaret, Meşihat, Hariciye, Adliye, Harbiye, Bahriye, Maarif, Nafia, Ticaret ve Ziraat, Posta Telgraf Telefon, Maliye, Defter-i Hakani, Evkaf-ı Hümayun, Şehr-i Emanet, Umum Jandarma Kumandanlığı, Polis Müdüriyeti Umumiliği ve Emniyet-i Umumiye gönderdiği yazıda İstanbul Hapishanesi'nde açılan imalathanede özellikle kunduracılık, marangozluk, doğramacılık ve terzilik sanatlarının büyük rağbet gördüğünü, çok zarif yazıhane, kütüphane, masa ve sandalye vesaire imal edildiğini bildiriyor ve adı geçen dairelerin ihtiyaçları olursa sipariş vermelerini istiyordu²⁶. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu suretle, hem yerli sanayi teşvik edilecek hem de hazine gelir sağlamış olacaktı. Bu yazıya cevap veren Harbiye Nezareti askeri tesislerde askerler tarafından ihtiyaç duyulan malzemelerin üretiminin yapıldığını dolayısıyla sipariş vermelerine gerek olmadığını bildirmişti²⁷. Buna karşılık devletin diğer kurumlarından kısa sürede olumlu geri dönüşler olmuştur²⁸. Örneğin Nişantaşı Sultanisi yatılı öğrencilerinden fakir olanlar için gerekli kıyafetler hapishane terzihanesine²⁹, Darülmuallimin talebeleri için 110 çift ayakkabı hapishanenin kundurahanesine³⁰, İstanbul'da bulunan karakollar için masa³¹, dolap ve kütüphane³² vb. eşyalar da hapishanenin marangozhanesine sipariş edilmiştir. Aşağıdaki tabloda 1912 yılının, Şubat, Mart, Nisan ve Mayıs aylarında hapishane marangozhanesinde üretilen mobilya ve elde edilen gelirlere yer verilmiştir³³.

²⁶ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 9

²⁷ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 10

²⁸ BOA. DH.MB.HPS. 71/20.

²⁹ BOA. MF.MKT. 1232/90.

³⁰ BOA. DH.MB.HPS. 77/26.

³¹ BOA. DH.EUM.LVZ. 30/60.

³² BOA. DH.EUM.LVZ. 34/46.

³³ BOA. DH.MB.HPS. 50/10. Lef: 11,13,15,17.

Şubat 1912			Mart 1912			Nisan 1912			Mayıs 1912		
Çeşit	Ad.	Krş.	Çeşit	Adet	Krş.	Çeşit	Ad.	Krş.	Çeşit	Adet	Krş.
Şigara Tablası	2	25	Yemek Masası	1	0	Kitap Dolabı	1	68	Şigara Tablası	2	0
Karyola Tahtası	-	35	Dolap	1	24	Kitap Dolabı	2	324	Yazıhane Altı	1	0
Elbise Dolabı	1	324	Dolap	1	296	Karyola Tahtası	5	35	Yazıhane	3	40
Dolap	4	1692	Masa	1	62	Kütüphane	1	840	Dolap	4	200
Yazıhane	1	324	Dolap	1	50	R. Masası	1	95	Dolap	1	50
Sandık	1	80	Tamir	1	62	Dolap	1	108	Dolap	1	00
Paravana	1	160	Tamir	1	4	Paravana	1	100	Kütüphane	1	00
Etejer	2	108	Yazıhane	1	24	Yazıhane	2	600	Yazıhane	2	48
Dolap	15	3127	Yazıhane	1	50				Merdiven	1	0
Paravana	1	100	Dolap	1	00				Klasör	1	32
			Kütüphane	1	48				E.Dolabı	1	24
			Yazıhane	1	32						
			Masa	1	78						
			Paravana	1	62						
			Dolap	1	48						
			Yazıhane	1	24						
Yekûn	28	5.975	Yekûn	16	5.724	Yekûn	14	2.170	Yekûn	18	4.564

Hapishane-i Umumi İmalathanelerinde Üretimi Çeşitlendirme ve İslah Çalışmaları

1913 yılı itibarıyla İstanbul Hapishanesi'nin atölyelerinde her ne kadar üretim devam etse de esasında imalathanelerin şartları çok da iyi değildi. Şartların düzeltilmesi ve imalathanenin genişletilmesi gerekmektedir. Aslında yeteri kadar tahsisat gönderilmiş olsa, hapishanenin çok daha gelişmiş bir imalathanesi olabilir, üretim çeşitlendirilebilirdi. Tabi bunun için çalışan mahkûmların da daha iyi şartlara kavuşturulması gerekiyordu. Fakat sürmekte olan Balkan Savaşları mevcut durumda düzeltilmesi için gerekli ödeneğin aktarılmasına engel olmaktaydı. Bu süreçte Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti, Maliye Nezareti'nden imalathaneden elde edilen gelirin tamamının yine imalathaneye bırakılması için ilgili kanun maddesinin düzenlenmesini istemiştir. Böylelikle, buradan gelecek parayla imalathanenin genişletilmesi ve üretimin çeşitlendirilmesi sağlanacaktı³⁴.

Diğer taraftan 16 Mart 1913 tarihinde Dâhiye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti, İstanbul Hapishanesi'nde bir alanda daha üretim yapılması için yeni bir proje geliştirmişti. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Hapishaneler İdaresi

³⁴ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 11-12.

Müdüriyeti'nin öncelikli hedeflerinden birisi de üretimi çeşitlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan projeye göre, kademeli olarak ilk etapta bazı defterlerin basılması için bir matbaa ve bunu tamamlayan bir mücellithane kurulacaktı. Fakat matbaa ve mücellithaneye alınacak makineler ve diğer masraflar için 3.000 liraya ihtiyaç vardı. Eğer gerekli para temin edilirse, tüm hükümet dairelerine ve civar vilayetlere lazım olan evrakın basılması ve defterlerin ciltlenmesi için İstanbul Hapishanesi'nde bir matbaa ve mücellithane kurulacaktı. Müdüriyet bu projesini ve ihtiyaç duyduğu parayı 16 Mart 1913 tarihinde Sadaret'e bildirmiştir³⁵. Fakat Sadaret'e göre elde edilecek gelir yapılacak masrafı karşılamayacaktı dolayısıyla böyle bir girişimin faydası yoktu³⁶. Esasında böyle bir girişimin önünde ciddi engellerde vardı. Öncelikle matbaada çalışacak mahkûmların okuma-yazma bilmesi gerekiyordu. Fakat mahkûmların çoğu okuma-yazma bilmiyordu. Sadaret makamı kunduracılık, marangozluk, doğramacılık, demircilik, taşçılık, tenekecilik ve Avrupa üretimi tarzında sepetçiliğin öğretilmesini daha uygun buluyordu³⁷. Nitekim bu sebeplerden dolayı Sadaret bu projenin hayata geçmesine müsaade etmemiştir.

Matbaa ve cilthane girişiminde istediği sonucu alamayan hapishane idaresi, geliştirdiği yeni proje ile çorap ve fanila üretimine başlamayı hedeflemiştir. Çorap ve fanila üretimi için de atölye kurulması ve makine alımı yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı Sanayi Mektebi muallimlerinden Celalettin Efendi görevlendirilmişti³⁸. Ancak buna rağmen, girişim sonuca ulaşmamıştır.

Aslında hapishane-i umumi için en elzem olan husus, yeni atölyelerin açılmasından ziyade mevcutların ıslahı idi. Gerçi bunun için de bir proje geliştirilmişti. Yukarıda da değindiğimiz gibi Mart 1913'de Maliye Nezareti'ne yazılan tezkirede hapishanedeki atölyelerden elde edilen gelirin yine hapishaneye bırakılması istenmişti. Birkaç ay sonra, 11 Haziran 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti, Maliye Nezareti'nden tekrar aynı istekte bulunmuş ve bu durumun gerçekleşmesi için gerekirse bir kanun maddesinin tanzim edilmesini talep etmiştir³⁹. Dâhiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti sadece İstanbul değil tüm vilayetlerdeki umumi hapishanelerin imalathanelerinin genişletilmesini istemekteydi. Fakat Maliye Nezareti'nden ödenek gelmediği gibi hapishane imalathanelerinden elde edilen gelirin yarısının yani Hazine'ye ait olan kısmının yine imalathaneler için kullanılmasıyla ilgili gerekli düzenlemeler de yapılmamıştı. Hapishaneler Müdüriyeti, Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, eğer bu düzenleme mümkün değilse hapishane tayinat ve masraf giderlerinin 1.000 lira arttırılmasını Maliye'den talep etmiştir⁴⁰.

Dâhiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nin ek ödenek talebini karşılayamayan Maliye Nezareti, hapishane imalathanelerinden gelen gelirin Hazine'ye ait olan kısmının yine imalathaneler için kullanılmasına ise izin vermiştir⁴¹. Her ne kadar bu paranın hapishane imalathaneleri için kullanılmasına izin verilse de İstanbul

³⁵ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 7.

³⁶ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 11.

³⁷ BOA. DH.MB.HPS. 50/7. Lef: 14.

³⁸ BOA. DH.MB.HPS. 50/12. Lef: 2.

³⁹ BOA. DH.MB.HPS. 50/12. Lef: 1.

⁴⁰ BOA. DH.MB.HPS. 50/12. Lef: 3.

⁴¹ BOA. DH.MB.HPS. 50/12. Lef: 4-5.

Hapishanesi'ndeki tüm atölyelerin genişletilmesi mümkün değildi. Zira hapishanenin fiziki şartları buna uygun değildi. Buna rağmen gecikmeyle de olsa 1914 yılının başlarında, mevcut imkânlar dâhilinde atölyelerde gerekli yenileme ve genişletme çalışmaları gerçekleşmiştir.

Hapishanelerde sorun teşkil eden bir diğer husus ise, çalışan mahkûmlar arasındaki problemlerdi. Ustabaşı olarak çalışan mahkûm, sanatını amele ve çıraklara öğretmediği gibi daha fazla para kazanmanın yollarını aramaktaydı. Bu türden sorunların önüne geçebilmek adına hapishane idaresi, dışarıdan bulduğu öğreticileri işe almak suretiyle sorunu halletme yoluna gitmiştir⁴². Bu bağlamda marangozluk ve doğramacılık sanatlarını hem öğretmesi hem de atölyelerini genişletmesi ve ıslah etmesi için İbrahim Hakkı Efendi 1913 yılının Haziran ayında 600 kuruş maaşla İstanbul Hapishanesi'ne sanayi muallimi olarak tayin edilmiş ve böylelikle sorun çözülmüştür⁴³.

1913 yılı Ekim ayında ise hapishanenin diğer atölyelerinin yenilenme ve genişletme çalışmalarına başlanılmıştır. Çalışmalar 4-5 ay içerisinde bitirilerek, Şubat 1914'de Hapishane-i Umumi'nin tüm atölyelerinin ıslahı tamamlanmıştır. Yine bu süre zarfında hapishanede bir de kütüphane oluşturulmuştur. 4-5 ay gibi kısa bir sürede tamamlanan bu çalışmaların mimarı ise, İstanbul Hapishanesi Müdürü İbrahim Bey idi. İstanbul Vali Vekili bu başarısından dolayı hapishane müdürü İbrahim Bey'e takdirname verilmesini uygun görmüştür⁴⁴.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Sadaret makamı hapishane atölyelerinde sepet üretilmesi tavsiyesinde bulunmuştu. Konuyla ilgili olarak Mart 1914'de, Ticaret ve Ziraat Nezareti Dahiliye Nezareti'ne müracaat ederek, daha önce İzmir Sanayi Mektebi'nde çalışmış olan Macaristanlı Mösyö Gras'ın hapishane atölyelerinde istihdam edilmesini talep etmiştir. Zira Mösyö Gras'ın hapishane atölyelerinde istihdam edilmesi, hem üretimde çeşitliliği arttıracak hem de mahkûmlara yeni bir iş alanı açacaktı. Ancak Hapishaneler Müdüriyeti mali imkânsızlıklardan dolayı bu teklifi geri çevirmek zorunda kalmıştır⁴⁵.

Hapishane-i Umumi'de mahkûmların üretim faaliyetleri I.Dünya Savaşı esnasında da artarak devam etmiştir. Nitekim 1915 yılının ortalarında İstanbul Hapishanesi marangozluk, terzilik ve bunlarla birlikte üretim yaptığı diğer alanlarda devletin açtığı ihalelere girmiş ve hazineye ciddi anlamda katkıda bulunmuştur. Öyle ki İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne mektepler için 500 adet sıra, Adliye Nezareti mübaşirleri için 250 adet takım elbise, İstanbul Belediyesi'ne 80.000 adet süpürge üretimi için taahhüt verilmiş ve 1915 yılının Haziran ayı itibarıyla taahhüt edilen ürünlerin üretimi tamamlanarak ilgili kurumlara teslim edilmişlerdir⁴⁶.

Hapishane-i Umumi'nin Devlet Kurumlarının Açtığı İhalelere Girme Meselesi

Daha önce de belirttiğimiz üzere, II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında Hapishane-i Umumi'de başlayan üretim faaliyetleri, I.Dünya Savaşı esnasında artarak devam etmiştir. Bu zaman zarfında hapishane idaresi, devletin tüm kurumlarıyla irtibata

⁴² BOA. DH.MB.HPS. 50/12. Lef: 7

⁴³ BOA.DH.MB.HPS. 50/12. Lef: 8;daha sonra İbrahim Hakkı Bey üstün gayretlerinden dolayı ödüllendirilmiştir Bkz. BOA. DH.MB.HPS. 72/62.

⁴⁴ BOA. DH.MB.HPS. 90/12.

⁴⁵ BOA. DH.MB.HPS. 72/48.

⁴⁶ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 2.

geçerek mobilya, ayakkabı, giyim eşyası vb. gibi ihtiyaçlarını sipariş usulüyle hapishane atölyelerinden karşılamalarını talep etmekteydi. Ancak bu süreçte hapishane idaresinin karşılaştığı bir sorun vardı. Bahsi geçen dönemde devlet kurumları ihtiyaçlarını karşılamak üzere ihale usulüyle hizmet alımı gerçekleştirmekteydiler. Dolayısıyla hapishane idaresinin, bu ihalelere katılabilmesi için belirli miktarda depozito yatırması gerekmektedir.

Böylesine mali bir külfetin altına girmek istemeyen hapishane müdüriyeti, depozito yatırmadan ihalelere girmek istemiş ve bu isteğini Dahiliye Nezareti aracılığıyla Muhasebe Müdüriyeti'ne bildirerek, izin talebinde bulunmuştur⁴⁷. Ancak hapishane idaresinin bu talebi Maliye Nezareti tarafından kabul edilmemiştir⁴⁸. Aslında hapishane idaresinin kendi bütçesinde, ihalelerin ön koşulu olan depozitoları ödeyebilecek miktarda bütçesi bulunmaktaydı. Zira Maliye Nezareti daha önce yaptığı bir düzenleme ile hapishanede gerçekleşen üretimden sağlanan kazancın hazineye ait olan kısmının yine hapishane bütçesine bırakılmasını kabul etmişti. Dolayısıyla idarenin zaten kendisine ait bir varidatı vardı⁴⁹. Ancak anlaşıldığı kadarıyla hapishane müdüriyeti, depozito bedeli ödemedi, ihalelerde kendilerine kolaylık sağlanması arzusunda idi.

Hapishane idaresinin ihalelere depozitosuz girme isteği, ilerleyen süreçte hapishane adına yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira Maliye Nezareti, depozito ile ilgili yapılan yazışmalardan hapishanenin kendine ait bir varidatı olduğunu tespit etmiştir. Nitekim Ocak 1916'da Maliye Nezareti, hapishane bütçesinin kaynağını öğrenmek için harekete geçmiştir⁵⁰. Halbuki bu izin yukarıda belirttiğimiz gibi Maliye Nezareti'nin bizzat kendisi tarafından verilmişti⁵¹. 1914 yılında İstanbul Hapishane İmalathaneleri için verilen bu izin muhtemelen bir kanuni düzenlemenin sonucunda olmamış olsa gerek ki 1916 yılının başında Maliye Nezareti kendi verdiği izni unutmuydu. Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti Maliye Nezareti'ne gelirinin kaynağını 1916 yılı Temmuz ayında gönderdiği yazı ile açıklamıştı: Malum olduğu üzere bu varidatın kaynağı İstanbul Hapishane İmalathanelerinin yaptığı satışlar ve aldığı ihalelerden elde ettiği gelirdir. Paranın yarısı mahkûmlara dağıtılıyor diğer yarısı yani hazineye ait olan kısmı ise sermaye olarak hapishane müdüriyetinin bütçesine kalmaktaydı. Bütçedeki bu para ise, yine hapishane imalathaneleri için harcamaktaydı. İmalathaneler için alınması elzem ve zaruri olan alet, edevat, makineler, üretimi yapılan malların hammaddelerinin masrafları bu bütçeden karşılanmaktaydı. Ayrıca resmi dairelerin açtığı elbise ve marangozluk gibi ihalelerin depozitosu da yine hapishanenin kendi bütçesindeki paradan sağlanmaktaydı⁵².

Maliye Nezareti ise kendisine verilen izahattan bir başka usulsüzlük tespit etmiştir. Hapishane atölyelerindeki üretimden elde edilen gelirin yarısı icap ettikçe mahkûmlara verilmek üzere hapishane müdürü tarafından muhafaza altına alınmaktaydı. Nizamnameye göre ise mahkûmlara ait bu paraların kayıt altına girmesi gerekmektedir. Ancak hapishane idaresi, bu parayı muhafaza ettiği halde kayıt altına

⁴⁷ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 2.

⁴⁸ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 1,3.

⁴⁹ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 4,5.

⁵⁰ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 6,7.

⁵¹ BOA. DH.MB.HPS. 50/12. Lef: 4,5.

⁵² BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 8,9.

almamıştır. Durumun farkına varan Maliye Nezareti, bu işlemin sebebi ile geriye dönük olarak önceki yıllara ait yıllık kazancın yarısı olan bu gelirin senelik olarak yazılmasını ve kendisine gönderilmesini Ocak 1917'de İstanbul Hapishanesi Müdüriyeti'nden talep etmiştir⁵³. Hapishane idaresinden uzun süre cevap alamayan nezaret, aynı talebini 1917 yılının Mart⁵⁴, Mayıs, Haziran⁵⁵ ve Ağustos aylarında tekrarlamıştır. Nihayetinde Ağustos 1917'de hapishane idaresi, mahkûmlara ait paranın kayıt altına alınmamasını "bu karar Hapishaneler Müdürü Efsaladdin Bey ve Hapishaneler Müfettişi ile müzakere edilerek alınmıştır"⁵⁶ şeklinde cevaplamıştır. Bu suretle Hapishane-i Umumi idaresi, kendilerinin bu olayda bir sorumluluklarının bulunmadığını ortaya koymuştur.

1917 yılında bu şekilde bürokratik sıkıntılar yaşayan İstanbul Hapishanesinde üretim faaliyetlerinin savaşın sonuna kadar devam ettiğini görmekteyiz. Zira bu süreçte Hapishaneler Başmüfettişi Dr. Paul Pollitz'in, mahkûmların çalıştırılması ve üretimi devlet hapishanelerinin tamamına yaymak gibi bir projesi vardı. Bu bağlamda İttihat ve Terakki yönetimi, devam eden I. Dünya Savaşı sırasında müttefikleri olan Almanya'dan aldıkları fonun bir bölümünü bu işe aktarmışlardır. Bu suretle başmüfettiş Pollitz'in uygulamaya çalıştığı yeni hapishane imalathanelerinin açılması projesi hayata geçirilmiştir⁵⁷.

Sonuç

İstanbul Merkez Hapishanesi'nde ciddi anlamda ilk üretim faaliyetlerinin, II. Meşrutiyet Dönemi'yle birlikte başladığını görmekteyiz. Bu bağlamda hapishanede, marangozhane, kundurahane, terzihane, süpürgehane atölyeleri kurulmuş, ayrıca boncuk imalatı gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen atölyelerde yapılan üretim hem nitelik hem de nicelik olarak başarılıdır. Ürünler kaliteli olduğu gibi taahhüt edildiği vakitte ilgili yerlere teslim edilmiştir. Hapishane imalathanelerinde gerçekleştirilen üretimle, özellikle devletin resmi dairelerinin ihtiyaçları büyük oranda karşılanmıştır. Bu suretle devlete, iki açıdan menfaat sağlanmıştır. Birincisi, hapishanelerde atıl vaziyetteki mahkûmlara yaptırılan ürünler devletin diğer kurumlarına satılarak ciddi bir kâr sağlanmıştır. İkinci ise, yine hapishanelerdeki mahkûmlar üretici hale getirilmiştir. Hapishane Nizamnamesi'ne uygun olarak kazancın yarısı tahliyelerinde mahkûmlara teslim edilmek üzere muhafaza altına alınmıştır. Böylelikle suçlu tahliye olduğunda eline bir miktar sermaye verildiği gibi artık meslek sahibi de olmuştur. Mahkûmlar içinden usta bulunmadığı ya da işini gereği gibi yapmayan ustaların olduğu dönemlerde ise dışarıdan öğretici temin edilerek sorun çözülmüştür. Bu suretle hapishane kurumunun temel hedefi olan mahkûmların üretici hale getirilerek ıslah edilmesi, dolayısıyla suçtan uzaklaştırılması hedefine ulaşılmıştır.

⁵³ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 11.

⁵⁴ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 14.

⁵⁵ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 15,19.

⁵⁶ BOA. DH.MB.HPS. 50/20. Lef: 20.

⁵⁷ Demirkol, *a.g.t.*, s. 178; Schull, *a.g.t.*, s. 238.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA).

- BOA. DH.MB.HPS. 17/50.
 BOA. DH.MB.HPS. 50/7. (28.R.1331-6 Nisan 1913).
 BOA. DH.MB.HPS. 50/10. (26.C.1331-2 Haziran 1913).
 BOA. DH.MB.HPS. 50/12. (4.Ş.1331- 9 Temmuz 1913).
 BOA. DH.MB.HPS. 50/20. (16.L.1335-5 Ağustos 1917).
 BOA. DH.MB.HPS. 71/20. (21.M.1330-11 Ocak 1912).
 BOA. DH.MB.HPS. 72/48. (5.Ca.1332-1 Nisan 1914).
 BOA. DH.MB.HPS. 72/62. (27.C.1332-23 Mayıs 1914).
 BOA. DH.MB.HPS. 77/26. (27.N.1335-17 Temmuz 1917).
 BOA. DH.MB.HPS. 90/12. (28.Ra.1332-24 Şubat 1914).
 BOA. DH.MB.HPS. 143/40. (19.N.1329-13 Eylül 1911).
 BOA. DH.MB.HPS. 143/44. (26.N.1329-20 Eylül 1911).
 BOA. DH.EUM.LVZ. 30/60. (21.Za.1333-30 Eylül 1915).
 BOA. DH.EUM.LVZ. 34/46. (18.N.1334-19 Temmuz 1916).
 BOA. MF.MKT. 1232/90. (8.Ca.1336- 19 Şubat 1918).

ATARI Zafer, 20.Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Manisa 2011.

Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, Hazırlayan: Nuri Sağlam, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2001.

DEMİRBAŞ, Timur, Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi, *Hapishane Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

DEMİRKOL, Kurtuluş, II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012.

DÖNMEZER, Sulhi - Sahir Erman, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Cilt II, Beta Yayınları, İstanbul 1986.

GÖNEN, Yasemin Saner Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı, *Hapishane Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul 2005.

SCHULL, Kent Fielding, *Penal Institutions, Nation-state Construction, and Modernity in the Late Ottoman Empire (1908-1919)*, University of California, Los Angeles 2007.

ŞEN, Hasan, *The Transformation of the Politics of Punishment and the Birth of Prison in the Ottoman Empire (1845-1910)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Ens., İstanbul 2005.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

TEKİN, Saadet, Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayet Hapishanelerine Genel Bir Bakış, *OTAM*, Sayı 24, Ankara 2005.

TEKİN, Saadet, XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2 Güz, Manisa 2006.

- YILDIZ, Gültekin, *Maþusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.
- YILDIZTAŞ, Mümin, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 1997.

EK 2

Mabkûmların Üretim Faaliyetleri

Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		Mabkûmların Üretim Faaliyetleri		
İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı	İşin Adı
[41] İşin Adı	[42] İşin Adı	[43] İşin Adı	[44] İşin Adı	[45] İşin Adı	[46] İşin Adı	[47] İşin Adı	[48] İşin Adı	[49] İşin Adı	[50] İşin Adı	[51] İşin Adı	[52] İşin Adı	[53] İşin Adı	[54] İşin Adı	[55] İşin Adı	[56] İşin Adı	[57] İşin Adı	[58] İşin Adı	[59] İşin Adı	[60] İşin Adı	[61] İşin Adı
1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Mabkûmların Üretim Faaliyetleri

BOA. DH.MB.HPS. 50/10. Lef:16

Hapishane-i Umumi'nin 1912 yılı Mayıs ayına ait masraf, üretim ve kazancını gösteren tablo.